

MYKOLAS ROMERIS PIRMOJO PASAULINIO KARO METAIS: PATIRTIS IR POŽIŪRIS Į KARO DALYVIUS

Prof. dr. Vygantas VAREIKIS

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2026.41.3>

Anotacija. Lietuvos teisininko, mokslininko ir visuomenės veikėjo Mykolo Romerio gyvenimas, susijęs su karine patirtimi Didžiojo karo metais, menkai tyrinėtas. 1915–1917 m. M. Romeris tarnavo lenkų legionuose, o 1915 m. rudenį tiesiogiai dalyvavo karo veiksmuose Galicijos fronte. Straipsnyje taikant teksto (dienoraščio) ir nagrinėjamos asmenybės biografinių duomenų analizės metodus aptariama Lietuvos teisininko ir visuomenės veikėjo M. Romerio patirtis fronte Pirmojo pasaulinio karo metais, atskleidžianti jo požiūrį į karo kasdienybę ir jo dalyvių asmenybes, idėjas kurti lietuviškus junginius lenkų legionuose, taip pat Rusijos siekius ir vykdomos politikos vertinimą. Pagrindiniu tyrimo šaltiniu tapo Pirmojo pasaulinio karo metų M. Romerio dienoraštis, kuriame atsispindi autoriaus asmeninės patirtys, pateikiama įvykių karo frontuose apžvalga, požiūris į Rytų Europos tautų geopolitinę orientaciją tarp Rytų ir Vakarų, įvairūs projektai ir karo metų įvykių vertinimas.

Pagrindiniai žodžiai: Mykolas Pijus Romeris, Mykolo Romerio dienoraščiai, Pirmasis pasaulinis karas, Galicijos frontas, Vokietija, Rusija, lietuviški legionai, lenkų legionieriai.

ĮVADAS

Ilgą laiką įvairiapusė žymaus Lietuvos teisininko, mokslininko ir visuomenės veikėjo Mykolo Romerio¹ (1880–1945) veikla ir kūryba nesulaukė didesnio tyrėjų dėmesio. Tiktai po komunistinės sistemos žlugimo Lenkijos ir Lietuvos istorikai, teisininkai ir politikos mokslų atstovai pradėjo domėtis jo kūrybiniu palikimu. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę mokslininkus sudomino M. Romerio politinės pažiūros, susijusios su lenkų ir lietuvių tautiniais, kultūriniais ir visuomeniniais santykiais ir tautinės savimonės paieškomis.

Lietuvos istorikai (Rimantas Miknys, Raimundas Lopata, Egidijus Motieka) daugiausia dėmesio skyrė M. Romerio valstybingumo koncepcijos, krajevų demokratijos ir Lietuvos pilietinės visuomenės tyrimams. Tačiau nors ir nestinga darbų, atskleidžiančių M. Romerio mokslinę ir visuomeninę veiklą, nemažai klausimų, susijusių su šia išskirtine XX a. Lietuvos istorijos asmenybe, lieka neaptarti. Straipsnyje pristatomos M. Romerio patirtys Pirmojo pasaulinio karo metais ir karo dalyvių Galicijos fronte vertinimas, požiūris į lenkų ir lietuvių geopolitinę orientaciją tarp Rytų ir Vakarų bei Rusijos užimtose teritorijose vykdomą politiką. Istoriografija, susijusi su šiais klausimais, negausi. Rimantas Miknys tyrinėjo M. Romerio koncepcijas Didžiojo karo (Pirmojo pasaulinio karo – moksl. red.) metais, susijusias su Lietuvos valstybingumo atkūrimu ir jo siūlymais lenkų legionuose formuoti lietuvišką junginį². Lenkų istorikas Janas Savickis (*Jan Sawicki*) tyrė Pirmojo pasaulinio karo metu sufor-

¹ Daugelyje mokslinių publikacijų Mykolo Romerio pavardė pateikiama autentiška forma – „Römeris“ (*Römer*). Taip savo pavardę rašė ir jis pats, remdamasis senąja Römerių giminės pavardės rašybos versija, ir šia versija jis yra įamžintas antkapiniame užrašė Vilniaus Rasų kapinėse. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimu jo pavardė gali būti pateikiama tiek autentiška forma „Römeris“, tiek sulietuvinomis formomis. Diskusijų dėl M. Romerio pavardės rašybos kaita yra apibendrinta Rimanto Miknio vieno iš M. Romerio dienoraščių tomų įvadiniam straipsnyje (Miknys, R. Įvadas. Kaip ir kiek Mykolas Römeris „tapo“ ar „tebetampa“ lietuviu? In: Mykolas Römeris. *Dienoraštis. 1923 m. balandžio 11-oji–1924 m. kovo 21-oji*, Vilnius, 2019, p. VII–XXIII). Šiame straipsnyje bus vartojama sulietuvinata šios asmenybės pavardės forma.

² Miknys, R. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. *Mykolas Römeris. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 13, p. 94–109; Miknys, R. Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas. In: Mykolas Römeris. *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji*. Vilnius, 2007, p. XXXI–XLII.

muotas M. Romerio koncepcijas Lietuvos politinės orientacijos ir ateities klausimu, tačiau apie pačią karo tarnybą ir karo metų patirtį neužsiminė³. 2008 m. į lietuvių kalbą buvo išversta istoriko Zbignevo Solako (*Zbigniew Solak*) knyga, kurioje pateikiama informacija apie M. Romerio karo tarnybą Galicijos fronte, iniciatyvas dėl Lietuvos atstovavimo legionuose bei karo tarnybą užfrontėje 1916–1917 metais⁴. 2025 m. pasirodžiusioje teisininkės Ievos Deviatnikovaitės monografijoje trumpai pristatoma M. Romerio karo tarnyba lenkų legionuose⁵.

Gali kilti klausimas – kuo gi svarbios lenkų legionuose tarnavusio M. Romerio patirtys, pažiūros ir idėjos Lietuvos skaitytojui, besidominčiam karo istorija? Visų pirma, M. Romeris, augęs patriarchalinėje lenkų kultūros aplinkoje ir vaikystėje kalbėjęs dviem kalbomis, save laikė Lietuvos piliečiu ir „*Lietuvos reikalo gynėju*“, kurio siekis – per Lenkijos laisvę realizuoti ir Lietuvos laisvę⁶. Ne veltui M. Romerį lenkai Vilniuje laikė Lietuvos valstybingumo atstovu lenkų judėjime⁷. Česlovas Laurinavičius, analizuodamas M. Romerio tautinį ir pilietinį apsisprendimą, kelia klausimą – „*ar Romeris 1915 metais stodamas į lenkų legionus jautė kokį moralinį diskomfortą*“⁸? M. Romerio orientacija tarp lietuviškumo ir lenkiškumo galėjo sukelti tokią dilemą, tačiau, kaip liudija jo dienoraštis, stodamas į lenkų legionus, tėvyne jis laikė ne Lenkiją, bet Lietuvą ir nuolatos pabrėždavo Lietuvos išsivadavimo iš Rusijos priespaudos svarbą ir veiksmo (t. y. ginkluotos kovos), o ne politikos ir politinės kampanijos prioritetus. „*Net blogiausių Lietuvos valstybinės sąjungos su Lenkija formą laikau neginčijamai geresne už Rusijos valstybingumą arba Vokietijos aneksiją, <...> negaliu laukti pasyvus, patogiai sudėjęs rankas kritikas, tad stoju į aktyvią valstybės kūrimo veiklą – Legionus*“, – rašė jis 1915 m. rugpjūčio 25 d.⁹

---

³ Sawicki, J. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1999, t. 15, p. 123.

⁴ Solak, Z. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*. Vilnius, 2008, p. 211–280.

⁵ Deviatnikovaitė, I. *Lietuvos teisininkas Mykolas Römeris*. Vilnius, 2025, p. 59–67.

⁶ Römeris, M. *Dienoraštis. 1915 m. liepos 18-oji–1916 m. vasario 24-oji*, p. 17.

⁷ Deviatnikovaitė, I. *Lietuvos teisininkas Mykolas Römeris*, p. 58.

⁸ Laurinavičius, Č. Mykolas Römeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*. Vilnius, 1996, t. 13, p. 115.

⁹ Römeris, M. *Dienoraštis. 1915 m. liepos 18-oji–1916 m. vasario 24-oji*, p. 108.

1915 m. gruodžio 18 d. M. Romeris dienoraštyje pabrėžė, kad jo sprendimą stoti į legionus lėmė ne garbė ar apdovanojimų siekis, o „*meilė Lietuvai, jos tautai, jos kultūrai ir ateičiai, jos laisvam gyvenimui. Kai supratau, kad Lenkijos laisvė ir Legionų veikla per karą padės Lietuvai iškovoti laisvę ar bent priartins tą momentą, bus jo aušra, jo etapas, netgi, jeigu tolimas visiškam idealui, turėjau tuo asmeniniu veiksmu užbaigti ankstesnę veiklą, išreikšti tikėjimą. Ir tai atlikau*“¹⁰. Kaip pažymi J. Savickis, būdamas Lietuvos nepriklausomybės šalininkas ir nematydamas Lietuvoje jėgų, kurios galėtų tai įgyvendinti, jis manė, kad realiausias būdas pasiekti šį tikslą būtų senosios valstybės nuo jūros iki jūros arba bent iki Karpatų sukūrimas¹¹.

Antra, lietuviškojoje istoriografijoje nustatyta, kad 1915 m. rudenį Petrograde vienas pirmųjų lietuvių ginkluotųjų pajėgų kūrimo sumanytojų karininkas (praporščikas) Kazys Škirpa tarėsi su lietuvių visuomenės veikėjais ir Lietuvos atstovais Rusijos Dūmoje organizuoti lietuvių ginkluotąsias pajėgas Rusijoje, tačiau ši idėja pritarimo nesulaukė¹². Po 1917 m. Vasario revoliucijos Rusijoje, lietuvių kariai, tarnavę Rusijos kariuomenėje, pradėjo reikalauti kurti tautinius dalinius, remdamiesi latvių ir lenkų pavyzdžiais, kurie ateityje galėtų kovoti dėl Lietuvos laisvės. Tačiau šiems siekiams prieštaravo kitos karių organizacijos, motyvuodamos tuo, kad lietuvių pulkai kare negalės lemti Lietuvos likimo, jog lietuvių tautinius dalinius Rusijos kariuomenės vadovybė gali panaudoti pavojingiausioms karinėms operacijoms vykdyti, o vokiečiai savo ruožtu – kurti junginius iš lietuvių, esančių okupuotoje Lietuvoje, ir tokie daliniai tiesiogiai galėtų susidurti fronte¹³. Siūlymai kurti lietuviškus junginius Rusijos kariuomenės sudėtyje galbūt ir galėjo turėti strateginį tikslą – sukurti kariuomenės, kuri kovotų dėl Lietuvos nepriklausomybės, pagrindus, tačiau juos įgyvendinus tuo metu šie junginiai vis tiek liktų pavaldūs

---

¹⁰ Ten pat, p. 286. Taip pat: Römer, M. *Dzienniki Legionowe. I. 18 VII 1915–24 II 1916*. Kraków, 2008, s. 341.

¹¹ Sawicki, J. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15, p. 111.

¹² Lesčius, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*. Vilnius, 1998, p. 20.

¹³ Lesčius, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, p. 20–22; Jokubauskas, V. The Army never created. Lithuanian National units in Russia and their Veterans organization in Lithuania in the Interwar period. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. 2017, t. XXXIV, p. 105.

Rusijos karinei vadovybei ir kovotų įgyvendindami Rusijos interesus.

M. Romerio planai ir siūlymai 1916 m. balandžio mėn. lenkų legionų vadovybei kurti lietuviškus junginius (tegl ir kuopos forma) lenkų legionų sudėtyje gali būti vertinami kaip *pirmoji* tautinio (lietuviško) karinio vieneto, kuris kovotų prieš Rusiją, kūrimo idėja. Čia kyla klausimas – kiek tokiuose junginiuose galėjo būti atstovaujama etniniams lietuviams?

V. Lesčius pažymėjo, kad Rusijos kariuomenėje dalis lietuvių karių sąmoningai stojo į lenkų junginius, prisimindami bendrą Lenkijos ir Lietuvos istoriją, bet patekę į juos pasijuto esantys svetimi, nes lenkų karinė vadovybė nesiruošė sudaryti atskirų lietuvių kuopų, nepaisė jų kalbos ir tautinių ambicijų¹⁴.

Pagrindiniu tyrimo šaltiniu tapo į lietuvių kalbą išverstas M. Romerio dienoraščio aštuntasis tomas, taip pat Karų ir karybos istorijos komisijos Krokuvoje lenkų kalba išleistas jo karo metų dienoraštis¹⁵, kuriuose aprašomi Pirmojo pasaulinio karo metų įvykiai ir asmeninės autoriaus patirtys. Tyrimo dėmesio centre – individo požiūris ir jį supančios aplinkos vertinimas, tad, taikant prozopografinį metodą, buvo gilinamasi į istorinių aplinkybių poveikį asmenybei, ir priešingai. Tyrimas buvo vykdomas taikant teksto (dienoraščio) ir nagrinėjamos asmenybės biografinių duomenų analizės metodus.

Tyrimo objektas – M. Romerio išgyvenimai ir požiūris į karo įvykius ir veikėjus Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu. Straipsnio tikslas – remiantis egodokumentiniu palikimu ir istoriografija išnagrinėti M. Romerio patirtį fronte Pirmojo pasaulinio karo metais. Šiam tikslui pasiekti bus tiriama dienoraščiuose atspindėta karo kasdienybė ir karo dalyvių (veikėjų) apibūdinimai bei vertinimai, idėjos kurti lietuviškus junginius lenkų legionuose ir šiais laikais nepraradęs aktualumo Rusijos vertinimas.

¹⁴ Lesčius, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, 1998, p. 21.

¹⁵ Römeris, M. *Dienoraštis. 1915 m. liepos 18-oji–1916 m. vasario 24-oji*. Vilnius, 2009; Römer, M. *Dzienniki Legionowe. I. 18 VII 1915–24 II 1916*. Kraków, 2008.

MYKOLO ROMERIO KARO TARNYBA

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui Europoje, priešingose stovyklose atsidūrė jėgos, XVIII a. pabaigoje pavergusios senąją Lenkijos ir Lietuvos valstybę ir pasidalinusios jos teritoriją. Šis karas skaudžiai palietė civilius gyventojus, versdamas juos taikytis prie iš esmės pasikeitusios situacijos ir karo realijų. Tai ir karo pabėgėliai į Rusijos gilumą, Rusijos kariuomenės vykdomas masinis žydų iškeldinimas iš Lietuvos 1915 m., ir apie 64,5 tūkst. vyrų iš Lietuvos mobilizacija į carinės Rusijos kariuomenę¹⁶. Pirmojo pasaulinio karo metų įvykiai darė įtaką okupuotų kraštų gyventojų politinei orientacijai, veikė nacionalinę savimonę ir sudarė prielaidas kurti valstybingumą. Lenkai konkretiems veiksams buvo geriau pasirengę už lietuvius.

Dar 1908 m., įgyvendinant antirusiško sukilimo Lenkijos karalystėje koncepciją, Galicijoje buvo įkurta slapta organizacija – Aktyvios kovos sąjunga (*Związek Walki Czynnej*), o 1910 m. Juzefo Pilsudskio iniciatyva pradėtos steigti organizacijos ir grupės, siekiant išugdyti kadru, kurie galėtų tapti būsimos kariuomenės, kovosiančios dėl Lenkijos laisvės, stuburu. 1910 m., remiantis Austrijos *Schutzten-Vereine* organizaciniais principais, Krokuvoje buvo įkurta legali pusiau karinė organizacija „Šaulys“ (*Strzelec*), o Lvove (dabar Lvivas) – Šaulių sąjunga (*Związek Strzelecki*). Šie Galicijos lenkų šaulių būriai ir tapo organizacine slaptos lenkų kariuomenės užuomazga.

1914 m. liepos 29 d. Krokuvoje įvyko šaulių sąjungų, Romaną Dmowskį¹⁷ remiančių tautinių šaulių draugovių (*Polskie drużyny streleckie*), kitų įvairių draugovių ir lenkų organizacijos „Sakalas“ (*Sokol*) konferencija, kurioje buvo nutarta paremti Pilsudskio koncepciją dėl karinės ir politinės veiklos reorganizavimo¹⁸. 1914 m. rugpjūtį buvo įkurta Lenkijos karinė organizacija (*Polska organizacja wojskowa*) (toliau – POW), kuri turėjo užsiimti žvalgomąja diversine veikla, o nuo 1915 m. vidurio savo

---

¹⁶ Lesčius, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, p. 19.

¹⁷ **Roman Dmowski** – lenkų politikos veikėjas, nuo 1893 m. tautinės demokratijos (endekų) partijos vadovas ir ideologas. Nuo 1905 m. siekė sukurti Rusijos imperijos valdomą autonominę Lenkiją, apimančią visas lenkų žemes. 1907–1912 m. Rusijos imperijos Valsybės Dūmos narys. Per I pasaulinį karą Lenkijos nepriklausomybę siekė atkurti padedamas Rusijos, nuo 1917 m. – Vakarų valstybių (mokslinis redaktorius).

¹⁸ Garlicki, A. *Józef Piłsudski 1867–1935*. Warszawa, 1989, s. 160–161.

nariais POW papildyti Lenkijos legionų brigadą¹⁹.

Po 1914 m. rugpjūčio 6 d. nesėkmingo šaulių dalinių išvaduojamojo žygio į Kielcus ir jo fiasko masinio tautinio sukilimo planai pasirodė besantys nerealūs. Nepavykusi šaulių akcija sukompromitavo Pilsudskio karinę koncepciją, planai dėl antirusiško sukilimo Lenkijos karalystėje, kuriam rengtasi nuo 1908 m., nebuvo įgyvendinti, tad Austrijos valdžia, nusivylusi rezultatais, atšaukė leidimą šauliams veikti savarankiškai. Jie turėjo pereiti Austrijos-Vengrijos ginkluotųjų pajėgų žinion. Tai kėlė rimtą pavojų lenkų tautiniams siekiams, tad 1914 m. rugpjūčio 16 d. Krokuvoje buvo įkurtas Vyriausiasis tautinis komitetas (*Naczelny Komitet Narodowy* (toliau – NKN), kuris iškėlė uždavinį suvienyti visus lenkų nepriklausomybės sąjūdžius, globojamus Austrijos. Taip atsirado galimybė sukurti lenkų legionus ir išsaugoti ginkluotą lenkų karinių būrių veikimą. NKN palaikė ryšius su Juzefo Pilsudskio sukurta Lenkijos tautine organizacija (*Polska organizacja Narodowa*), politiniu legionų sparnu. Tą pačią dieną J. Pilsudskis prijungė savo šaulius prie visų paramilitarinių grupuočių ir suformavo I lenkų legioną, šaulių būriai buvo performuoti į pulką, o vėliau – į legionų brigadą²⁰.

Kaip pažymi Z. Solakas, 1914 m. rudenį Vilniaus lenkų inteligentų stovykla, nors ir pritardama Lenkijos nepriklausomybės siekiams, buvo linkusi išlaukti ir pasyviai stebėjo įvykių eigą karo frontuose. O M. Romeris buvo vienas nedaugelio žmonių Vilniuje, išitraukusių į antirusišką pagrindį ir vienareikšmiškai pritariančių Pilsudskio kuriamų legionų idėjai²¹. 1914 m. pabaigoje M. Romeris, paveiktas ir mylimosios Anos Volberg (*Anna Wolberg*) netekties, subrandino idėją vykti į Galiciją ir stoti į lenkų legionus²². Tik gavęs užsienio pasą ir kai buvo priimtas į advokatūrą, 1915 m. gegužės 28 d. jis išvyko iš Vilniaus, kaip vėliau pats rašė, „*kovoti už Lenkijos ir kartu Lietuvos laisvę*“²³. 1915 m. vasarą per Odesą, Konstancos uostą Rumunijoje, Bukareštą M. Romeris pasiekė Vieną ir ten įsikūru-

¹⁹ Czerep, S. *II brygada Legionów Polskich*. Warszawa, 1991, s. 20–25.

²⁰ Garlicki, A. *Józef Pilsudski 1867–1935*, s. 170–174.

²¹ Solak, Z. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*, p. 199–200.

²² Ten pat, p. 210–211; Miknys, R. Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas. In: Mykolas Römeris. *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji*, p. XXXV–XXXVI.

²³ Römeris, M. *Dienoraštis. 1915 m. liepos 18-oji–1916 m. vasario 24-oji*, p. 286.

sioje Vyriausiojo tautinio komiteto atstovybėje parašė prašymą priimti į lenkų legioną. 1915 m. liepos 18 d., kai gavo legionieriaus uniformą ir aprūpinimą, jis apibūdino kaip „vieną lemtingiausių mano gyvenime“²⁴. Su lengvu humoru jis aprašė iš sandėlio gautą uniformą: „Gavau gerus karininko batus: labai patogius, iš gerai išdirbtos geltonos odos, apačioje pakaltus vinimis. Taip pat labai padorų maišą ir vad. kuprinę, šiaip visokių daiktų: dubenėlį ir skardinę lėkštę, gertuvę, batų šepetį, tepalą ir t. t. Striukę gavau sukirptą kaip karininko, tik, žinoma, be jokių karininko ženklų, be žvaigždučių ir antpečių; matuojantis atrode per maža, nes vilkasi ant liemenės, bet be liemenės yra tinkamo dydžio. Nors man davė plačius plačiausius ir didžiausius sandėlyje rastus drabužius, kai namuose apsiaviau kelnes, jos man taip veržė per juosmenį, kad turėjau įsitempti kaip besivarstanti panelė ir net supra-kaitavau, kol jas užsisegiau.“²⁵

M. Romeris, vilkintis legionieriaus uniformą (*Autoriaus archyvas*)

1915 m. liepos pabaigoje prasidėjo galingas vokiečių kariuomenės kontrpuolimas Rytų fronte, stumiant rusų pajėgas plačiuose fronto ruožuose nuo Galicijos iki Baltijos pajūrio. Po pirmojo prasiveržimo prie Gorlicų vokiečių kariuomenė sparčiai judėjo į rytus. Rugpjūčio 5 d. vokiečiai įžengė į Varšuvą, o po energingo puolimo rugpjūčio 18 d. užėmė Kauną. Įvykius fronte M. Romeris nuolatos fiksavo dienoraštyje, rūpindamasis dėl artimųjų likimo Bagdonišio dvare ir analizuodamas politinių permainų Lenkijai ir Lietuvai galimybes, kurias sudaro vokiečių žygis

²⁴ Ten pat, p. 2.

²⁵ Ten pat, p. 3–4.

į Rytus, išstumiant rusus iš buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijos.

Rugpjūčio mėn. M. Romeris rinko informaciją apie padėtį ir tendencijas Lietuvoje vietos NKN leidiniui ir dalyvavo kariniuose mokymuose („muštro praktikos“, kaip pats ją vadino) papildymo batalione austrų užimtame Rusijos Galicijos gubernijos mieste Tribunolo Petrakave (lenk. *Piotrków Trybunalski*). Rugpjūčio 30 d. M. Romeris su poručiko Šynko (*Szynk*) grupe išvyko į Galicijos frontą Voluinėje, pasivadinęs Marjušo Rymksio (*Mareusz Rzymiski*) slapyvardžiu, kadangi jei būtų patekęs rusams į nelaisvę ir būtų atskleista jo tapatybė, jam, kaip caro pavaldiniui, grėstų mirties bausmė. 1915 m. rugsėjo 14 d. M. Romeris tapo Pirmosios lenkų legionų brigados, vadovaujamos Jozefo Pilsudskio, Pirmojo bataliono Pirmosios kuopos kareiviu. Pelkėtose ir miškingose Polesės vietovėse nebuvo aiškios fronto linijos, padėtis keisdavosi sparčiai, o legionierių būrius puldinėjo mobilūs kazokai. Miesteliai ir kaimai buvo užimami kovojančių pusių pajėgų, o šių teritorijų gyventojai – rusinai, ukrainiečiai, žydai – tapo niokojančio karo įvykių aukomis.

1915 m. spalio 18 d. netikėtai užpuolus Aštuntosios Rusijos armijos daliniams ir pralaužus frontą, vokiečiai ir austrai metė pajėgas, siekdami sustabdyti rusų puolimą. Polesėje ir Rytų Galicijoje vyko aršūs mūšiai, per kuriuos lenkų legionai patyrė nemažai nuostolių²⁶. Šešių savaičių tarnybos metu M. Romeris dalyvavo kovos veiksmuose ir buvo sužeistas. Fronte jis išbuvo iki 1915 m. spalio 25 d., tada sužeistųjų traukiniu buvo nugabentas į Kovelį, o iš jo pateko į Vakarų Galicijos ligonines. 1916 m. vasario 25 d. karo gydytojų komisija Kamenske pripažino jį netinkamu karo tarnybai fronte. M. Romeris buvo paskirtas į NKN karo departamentą Spaudos biuro Petrakave darbuotoju²⁷.

1916 m. spalio mėn. M. Romeris sugrįžo į karo tarnybą, dalyvavo mokymuose Baranovičiuose ir Lomžoje. Zambrove, kur lenkų legionai tapo pavaldūs Vokietijai, 1917 m. sausio–vasario mėn. M. Romeris Žemesniojoje karininkų mokykloje studijavo teorinius ir praktinius kursus ir juos sėkmingai baigė gegužės 5 d.²⁸ 1917 m. vasarą, liepos mėn.,

²⁶ Wrzosek, M. *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej: 1914–1918*. Warszawa, 1990, s. 151–160.

²⁷ Solak, Z. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*, p. 241.

²⁸ Deviatnikovaitė, I. *Lietuvos teisininkas Mykolas Römeris*, p. 64.

vokiečių karinė vadovybė, planuodama įtraukti lenkų rekrūtus į savo junginius, nusprendė sukurti sau pavaldžias Lenkijos ginkluotąsias pajėgas („*Polnische Wehrmacht*“), o legionieriai, ne Austrijos-Vengrijos piliečiai, turėjo prisiekti amžiną ginklo brolystę su Vokietija²⁹. Po sumaišties, kilusios dėl „priesaikos krizės“, kai Pirmasis lenkų pulkas atsisakė prisiekti, M. Romeris kartu su 400 Pirmojo pulko kareivių buvo internuotas Ščyporno belaisvių stovykloje, o iš jos paleistas 1917 m. rugpjūčio 25 d.³⁰ Tuo M. Romerio karo tarnyba baigėsi ir jis grįžo į civilinį gyvenimą.

LEGIONŲ IDĖJA LIETUVAI

Nors M. Romerio idėjos kurti lietuviškus junginius ir nebuvo įgyvendintos, jos vertos dėmesio kaip pirmieji planai vertinant galimybes įtraukti Lietuvos gyventojus (M. Romeris turėjo omenyje daugiausia inteligentiją ir bajorus, kalbančius lenkiškai) į bendrą kovą dėl abiejų tautų laisvės.

M. Romerio koncepcijose ne kartą yra minimas lenkų legionų organizavimosi ir veikimo pavyzdys lietuviams, siekiantiems išsivaduoti iš Rusijos priespaudos.

Idėjos įtraukti Lietuvos gyventojus į legionus, kurie atstovautų ir Lietuvai, Vilniaus veikėjų, siekusių įgyvendinti federalistines idėjas, sluoksniuose pasirodė prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ir frontui judant rytų link. 1915 m. liepos 25 d., po sėkmingo vokiečių puolimo prie Šiaulių, M. Romeris dienoraštyje įrašė „minčių blyksnius, nedrąsius projektus“: „*Aš pagalvojau, kad gal po Vokietijos pergalių Žemaitijoje ir Lietuvoje būtų laikas vykti tenai NKN vardu kovoti už nepriklausomybę su Legionų šūkiiais. Ten jau atplėštas didelis krašto gabalas, ir galbūt laikas imtis*

---

²⁹ Wrzosek, M. *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny swiatowej: 1914–1918*, s. 300–302. Garlicki, A. *Józef Piłsudski 1867–1935*, s. 196. 1917 m. liepos 9 d. M. Romeris dienoraštyje įrašė: „*man mažai rūpėjo pats priesaikos tekstas, bet svarbiausia buvo tai, kad reikėtų prisiekti Tėvynei Lenkijai, nors mano Tėvynė yra Lietuva. Stodamas į Lenkų Legionus, Lenkijos nelaikiau Tėvyne. Dalyvaudamas kovoje už Lenkijos laisvę, laikiau ją netiesioginiu įrankiu Lietuvos laisvei įgyvendinti.*“ (Cituota pagal: Solak, Z. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*, p. 276–277.)

³⁰ Solak, Z. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*, p. 279–280. Deviatnikovaitė, I. *Lietuvos teisininkas Mykolas Römeris*, p. 65–66.

reikalo <...>. Reikia pagalvoti, ar nevertėtų pradėti veiklos Lietuvoje.“³¹

1915 m. lapkričio 16 d. M. Romeris dar kartą konstatavo, kad „Lietuva ir Vilnius legionuose beveik neatstovaujami; juose tarnauja tik Lietuvoje gimę Galicijos arba Karalystės gyventojai, neatstovaujantys Lietuvai kaip kraštui. Taigi tikrų Lietuvos piliečių, ypač vilniečių, dalyvavimas legionuose būtų pageidautinas, bent jau kaip gyvas ir veiklus tos Respublikos dalies dalyvavimas nepriklausomybės judėjime. Tai būtų manifestacija, patvirtinanti dalyvavimą, parodanti reikalo bendrumą“³². Toks dalyvavimas galėtų turėti ne tik praktinę, bet ir simbolinę reikšmę, nes, anot M. Romerio, politiniai „Legionų sluoksniai ir ypač patys legionieriai visiškai nesuvokia buvusios Respublikos, taigi valstybinės Lenkijos ir Lietuvos, gal dar Baltosios Rusijos ir Ukrainos sąjungos, atgaivinimo idėjos. <...> žmonių iš Lietuvos dalyvavimas įneštų į reikalą naują srovę: idėją sujungti Lenkijos laisvės reikalą su broliškos Lietuvos laisvės ir valstybingumo reikalu, nuolatiniu bendravimu su Lenkijai praeitimi ir kultūra brolišku kraštu, sudarančiu atskirą individualybę, kurią apibrėžia bendra įvairių krašto tautų veikla.“³³

Nors dar 1915 m. pabaigoje J. Pilsudskis nutraukė kovotojų verbavimą į legionus, M. Romeris, gulėdamas Žešuvo (lenk. Rzeszów) ligoninėje, 1916 m. pradžioje toliau vystė idėją, kaip organizuoti verbavimo į legionus akciją Lietuvoje, įkuriant juose atskirą lietuvių karinį vienetą, t. y. lietuviškas kuopas. 1916 m. kovo 25 d. M. Romeris parengė projektą „Pastabos Lietuvių kompanijos įkūrimo klausimu Lenkų legionuose“ („Notatka w sprawie utworzenia Kompanijii Litewskiej w Legionach Polskich“) Vyriausiajam tautiniam komitetui dėl lietuvių kilmės karinės formuotės organizavimo lenkų legionuose, kuriame buvo aptarti politiniai motyvai (Lenkijos valstybingumo reikalas yra tarptautinio masto problema, kai Lietuvos klausimas tokio svarumo neturi, o Lenkija gali ne tik save, bet ir Lietuvą atplėšti nuo Rusijos ir apsaugoti nuo Vokietijos) ir techniniai projekto įgyvendinimo būdai³⁴.

Kadangi tokiame projektui asmeniškai turėjo pritarti J. Pilsudskis,

³¹ Römeris, M. *Dienoraštis. 1915 m. liepos 18-oji–1916 m. vasario 24-oji*, p. 22.

³² Ten pat, p. 233.

³³ Ten pat, p. 234.

³⁴ Žr.: Solak, Z. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*, p. 243; Minkys, R. Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas. Römeris, M. *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji*. Vilnius, 2007, p. XXXVII–XXXVIII.

1916 m. balandžio mėn. pabaigoje M. Romeris su juo susitiko. J. Pilsudskis pareiškė, kad visa širdimi pritaria šiam projektui ir džiaugtųsi turėdamas tokią kuopą, bet dėl politinių motyvų jo palaikyti dabar negali. Anot M. Romerio, J. Pilsudskis „*placiai nusišypojo ir pats atidavė pagarbą – „pagarbą“ lietuviams. Jie, visi, šunsnuokiai, – pridūrė juokais, bet karštai – neverti šio lietuvių kraujo ir lietuvių dvasios*“³⁵.

M. Romerio dienoraščiuose galima rasti ne vieną mintį apie lietuvių tautinio sąmoningumo stiprėjimą karo metais ir siekį formuoti savarankišką politinę programą, kuri pasibaigus karui galėjo būti įgyvendinta ir kuriant savarankiškas ginkluotąsias pajėgas. Istoriografijoje buvo kelta idėja, kad tiek 1917 m. lietuvių tautinių dalinių kūrimo Rusijoje iniciatoriai³⁶, tiek 1919 m. vasarą Lietuvos šaulių sąjungos kūrėjai galėjo veikti remdamiesi lenkų pavyzdžiais. Palyginti su Lenkijos atveju, Lietuvos paramilitarinės struktūros (šauliai ir partizanai) pradėjo veikti vėlai ir jau sukūrus reguliariąją Lietuvos kariuomenę. Dėl politinio ir karinio konflikto su Lenkija lenkų karinė mintis ir lenkų organizacijų įtaka Lietuvos šaulių sąjungos kūrimo procesui nebuvo akcentuojama, iškeliant čekų ir suomių paramilitarinių organizacijų pavyzdžius. Bet dokumentai rodo, kad apie sėkmingą Lenkijos karinių ir pusiau karinių struktūrų veikimą Lietuvos atstovams buvo gerai žinoma³⁷. O ir M. Romeris, 1920 m. pavasarį vykdamas iš Lenkijos į gimtinę Bagdoniškyje, pastebėjo, kad lietuvių sąmoningumas ir pasitikėjimas yra smarkiai išaugę, palyginti su 1919 m. vasaros pradžia, kai priešą (bolševikus ir bermontininkus) iš šalies jie išvijo jau savo jėgomis.

---

³⁵ Cituota pagal: Solak, Z. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*, p. 272. Pats kilęs iš Lietuvos, Juzefas Pilsudskis mėgo save vadinti lietuviu ir lyginti su Karūnos lenkais. Kaip taikliai apibūdino Česlovas Milošas, būdamas valdžioje, tokį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijos substratą J. Pilsudskis atkakliai ir su panieka stengėsi perkelti į didžiąją politiką: „*Lietuvis valdo lenkus, su jų karštakošišku, jų lengvu vėjavaikišku temperamentu.*“ (Czesława Miłosa *autoportret przekorny (Rozmowy przeprowadził Aleksander Fiut)*. Kraków, 1994, s.140.)

³⁶ Lesčius, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, p. 21.

³⁷ Vareikis, V. Bandyamas apčiuopti šaknis: ideologinės Šaulių sąjungos ištakos. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. 2014, t. XXVIII, p. 19–40.

„ATSIPLĖŠTI NUO RUSIJOS“

Šiandien, kai vyksta diskusijos apie Europos pasirinkimą tarp nacionalistinių ir liberalių jėgų bei geopolitinius iššūkius, kuriuos kelia Rusijos grėsmė, o politikai užsimena apie civilizacines ribas tarp Europos ir Azijos, vertas dėmesio M. Romerio požiūris į Rusijos klausimą ir geopolitinę ar civilizacinę Rytų Europos tautų orientaciją.

Dėl skaudžių lenkų ir lietuvių patirčių XIX amžiuje patriotiškoje Romerių giminėje buvo jaučiamas antirusiškas nusistatymas. Tarpukariu parengtoje autobiografijoje jis rašė, kad šeimoje vyravo griežtas nusistatymas prieš Rusiją, prieš jos valdžią ir pačią valstybę: „<...> *visa, kas valdiška, kas apskritai rusiška, buvo nekenčiama, nes buvo smurto, ne-teisingumo, skriaudos simbolis.*“³⁸

M. Romerio požiūrį į Rusiją formavo, kaip ir kitose Lenkijos ir Lietuvos bajoriškose giminėse bei šeimose, ilgametė tradicija šią valstybę laikyti jėga, kurios imperinis diskursas yra išsikerojęs visame politiniame ir intelektualiniame jos gyvenime. M. Romeris teisės mokslus studijavo Rusijoje, tad turėjo galimybę tiesiogiai susidurti su imperinėmis rusų pažiūromis ir pažinti šios tautos atstovus. Pirmą kartą imperinis diskursas ryškiai pasireiškė istoriko Nikolajaus Karamzino veikale „Rusijos valstybės istorija“, kuriame jis rašė apie absoliučios valdžios būtinybę ir priverstinę pavergtų tautų integraciją bei užkariautų teritorijų kolonizaciją. Įvairių kartų Rusijos valstybės veikėjai, istorikai ir rašytojai laikėsi panašaus požiūrio, palaikydami imperinį Rusijos ekspansionizmą. 1830–1831 m. poetai Aleksandras Puškinas ir Fiodoras Tiutčevas eilėmis šlovino Lenkijos ir Lietuvos sukilimo numalšinimą ir sukilėlių žudynes Varšuvos priemiesčiuose. Tokiame kontekste rusai plačiai naudojo kultūrinio Rusijos pranašumo argumentus, kurie buvo svetimi lenkų ir lietuvių bajorijai.

„*Aš nepasitikėjau ne tiktai Rusijos caro valdžia, – XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje autobiografijoje rašė M. Romeris, – bet ir pačia Rusų tauta, Rusų inteligentija, Rusų politika ir socialine kultūra. Aš nežinau, ar tai subjektyvinis mano prietaras, ar objektyvinė tikrėnybė, – bet aš visuomet Rusuose jaučiau svetimą ir priešišką mums gaivalą, baisią mums jėgą, be abejo, rimtą ir galingą, nuoseklią ir veikiančią geležiniais tam ti-*

³⁸ Mykolo Römerio autobiografija. *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*. Vilnius, 1997, p. 186.

*kros inercijos įstatais, kaip kiekvienas gaivalas, tuo kaip tik baisiausia, nes nesukalbama, iracionalia, pusiau sąmoninga. Aš jaučiau Rusuose baisią Azijos galią, plačiausią neapibrėžtą Rytų lygumų niveliatorišką jėgą su jos amžinu troškimu prasitęsti, išsiplėsti, įsiveržti tolyn, užviešpatauti ir praryti kiekvieną individualybę. Ši baisi gaivališka troškimo ir užkariavimo jėga kilusi iš Azijos, Byzantiškos cezariškos kultūros stilizuota, man visuomet atrodydavo už visą ką baisiausia.*³⁹

Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas suteikė galimybę Rytų Europos tautoms nusikratyti imperinės svetimųjų priespaudos. Apmąstydamas Pirmojo pasaulinio karo eigą, dienoraščiuose M. Romeris dažnai sugrįžta prie Rusijos vertinimo. Didžioji Rytų galybė – Rusija – M. Romeriui, kaip ir Pilsudskiui, asocijavosi su despotizmu ir tautų nelaisve: „*Atsiplėšti nuo Rusijos valstybės, kuri dar daugybę metų bus baisi kliūtis bet kokiems tautų išsivadavimo siekiams, nes pati dar yra labai ankstyvoje formavimosi stadijoje, – toks svarbiausias istorinis šios dienos uždavinys, nustelbiantis visa kita. Tuo labiau kad ši valstybė ypatingai baisi dėl savo dydžio, dominuojančio rusiškojo elemento, kurio godumo jėga yra gaivališka, tokios galios neturi nė vienas baisiausias Europos nacionalizmas.*“⁴⁰

Rusija M. Romeriui – tai jėga, „*naikinanti bet kokius Vakarų Europos kultūros, valios ir veiksmo, kultūros, leidžiančios tautoms laisvai vystytis, pradus <...>. Rusija yra didžiausias tautų laisvės priešas, ir jos pavojaus akivaizdoje reikia sutelkti visas pastangas išsivaduoti. Atsiplėšti nuo Rusijos – tai elementarus uždavinys, o lenkų valstybingumo judėjimas yra aiškiausia to uždavinio išraiška*“⁴¹.

Radikalus Rusijos imperijos siekių atmetimas M. Romerio dienoraščiuose formuluojamas kaip universali politinė pozicija, nepraradusi aktualumo ir mūsų laikais. Rusijos barbariškumą reikia gražinti į istorines jos sienas prie Maskvos, o „*ten, Azijos ir Europos pakraščiuose, tegu atgimsta, tegu organizuojasi ir kuria tautinę valstybę, paremtą kitais negu iki šiol pagrindais, be laukinio jos godumo. Kuo toliau į rytus – tuo geriau, tuo saugiau Europai, žmonijai*“⁴².

Apie rusų karių plėšikavimą ir smurtą užgrobtose teritorijose Pir-

---

³⁹ Ten pat, p. 225.

⁴⁰ Römeris, M. *Dienoraštis. 1915 m. liepos 18-oji–1916 m. vasario 24-oji*, p. 109.

⁴¹ Ten pat, p. 45–46.

⁴² Ten pat, p. 108–109.

mojo pasaulinio karo metais M. Romerio dienoraščiuose rašoma beveik taip pat kaip šiandien apie Rusijos kariuomenės elgesį okupuotose nuo 2022 m. vasario pabaigos Ukrainos dalyse.

Anot M. Romerio, 1914 m. vasarą užimtoje Rytų Prūsijoje vyko „visiškas ir absoliutus niokojimas, radikalus turtingo krašto pavertimas dykuma. Visi sutikti žmonės, kurie nebuvo nužudyti ar nukankinti, buvo grobiami, išvežami, baisiomis sąlygomis varomi kažkur į Rusijos gilumą; viskas, kas tik buvo, galutinai sunaikinta, sudeginta ir suniokota. Nepalikta nieko. Radikalesnio apiplėšimo ir sunaikinimo negalėjo būti, ir čia jau maskolių niekas nepralenkė ir nepralengs <...>. O tai, kas vyko Lenkijos Karalystėje, ypač šį pavasarį Radomo ir Liublino kraštuose, irgi buvo košmariškas naikinimo aktas, kurį maskoliai taip gerai atlieka, kad su jais konkuruoti visiškai neįmanoma. Taigi, man atrodo, kad maskolių, nepaisant jų, regis, geraširdiškos, o iš esmės barbariškos ir pasileidusios – „plačios“ – prigimties, negalima su niekuo lyginti“⁴³.

M. Romerio dienoraščiuose, remiantis austrų Galicijos okupacijos pavyzdžiu, yra atspindėta Rusijos vykdoma imperinė asimiliacinė politika, kuri beveik nepakito nuo Maskvos valstybės susiformavimo laikų.

VAIZDAI FRONTE IR PATIRTIS DIDŽIOJO KARO APKASUOSE

Kaip ir Gabrielės Petkevičaitės-Bitės⁴⁴, M. Romerio Pirmojo pasaulinio karo meto dienoraščiai yra vertingas šaltinis norintiems geriau pažinti šio karo realybę. G. Petkevičaitė-Bitė aprašė vokiečių okupacijos patyrimą Lietuvoje iš civilio gyventojų perspektyvos, M. Romeris fiksavo Galicijos fronte matytus vaizdus, kuriuos dėl informatyvumo (karių gyvenimas, civilių gyventojų plėšimai, okupacinės kariuomenės veikimas, įvairių tautų elgesio modeliai) galima palyginti su Rusijos armijos karininko etnografo S. Ansky'io (*Shloyme Zanvl Rapoport*), kuris 1918 m. pasitraukė iš Rusijos ir apsistojo Vilniuje, dienoraščiais apie Rusijos ar-

⁴³ Ten pat, p. 260.

⁴⁴ Petkevičaitė, G. *Karo metų dienoraštis*. Kaunas, I dalis, 1925; Petkevičaitė, G. *Karo metų dienoraštis. 1915–1916 metų okupacija*. Kaunas, II dalis, 1931.

mijos invaziją į austrų Galiciją 1914–1915 metais⁴⁵.

Dienoraštyje M. Romeris pateikia vaizdus, kurie atskleidžia skirtingų civilizacijų susidūrimą – iš vienos pusės puikiai organizuota ir gerai materialiai aprūpinta vokiečių karo mašina, iš kitos – kaip archeologinės iškasenos šalia klajojantys vietos gyventojai. Polesės gyventojų – valstiečių stačiatikių *polešukų*⁴⁶ – kaimai ir miesteliai atrodė vienodai: „<...> *trobos juodos, jokių mūrinių pamatų, netvarkingai išsimėčiusios, medžių mažai; gyventojai – apžėlę polešukai su baltomis rudinėmis ir vyžomis, geraširdžiai ir primityvūs*“⁴⁷. Palyginti su fronte kovojančiais vokiečiais, lenkų legionieriais ar Austrijos-Vengrijos kareiviais, pastarieji buvo tarsi žmonės, priklausantys kitai rūšiai.

Karybos teoretikas Karlas fon Klauzevicus (*Carl von Clausewitz*) yra konstatavęs, kad dėl karo, kaip totalinio reiškinio, civiliai gyventojai neišvengiamai bus įtraukti į sąveiką su kariuomene ir veiks jai paklusdami. Šios paklusnumo formos priklauso ir nuo kariuomenės vadų požiūrio į civilius gyventojus bei elgesio su jais tolerancijos laipsnio. Inteligentiškas ir morališkai jautrus žmogus M. Romeris dienoraščiuose fiksavo kareivių brutalumą ir įvairių kariuomenių vykdomus civilių gyventojų plėšimus, o vokiečių elgesį lygino su lenkų legionierių moralinėmis savybėmis, idealizuodamas lenkų patriotizmą. Jam legionieriai buvo „*nuostabi kariuomenė – Lenkų legionų kariuomenė, kupina kankinystės ir tos laisvos valios, kuri duonos valgytojus paverčia žmonėmis (angalais nereikia). Tuo tarpu bet kuri kita kariuomenė – tai kareivių minia, valstybės armija, valdžios, valstybinės organizacijos suformuotas darinys*“⁴⁸. Vokiečių kareivių vykdomas gyventojų apiplėšinėjimas, savotiškos plėšikavimo orgijos, kurios Didžiojo karo metais buvo dažnos ir Lietuvoje, M. Romeriui kėlė pasipiktinimą: „*Gorodoke pirmą kartą susitikome su vokiečiais. Mačiau, kaip jiems visko užtenka, kokie jie pasitikintys savimi ir visko pertekę, turtingi, palyginti su mumis, „nu-*

---

⁴⁵ Ansky, S. *The Enemy at his pleasure: a journey through the Jewish Pale of Settlement during World War I*. New York, 2002.

⁴⁶ **Polešukai** – (*Polesė* – „pamiškė“, „palenkė“ ar „didelių pelkių kraštas“) rytų slavų (daugiausia baltarusių ir ukrainiečių, kalbančių savitu – „polešukų“ dialektu) gyvenama teritorija, apimanti Baltarusijos pietinę dalį, šiaurės Ukrainą, kelis kaimyninius vakarų Rusijos rajonus, šiek tiek išsikišanti į vakarų slavų (Lenkijos) teritoriją ir užimanti vakarinę Narevo ir Nemuno baseinų dalį (mokslinis redaktorius).

⁴⁷ Römeris, M. *Dienoraštis. 1915 m. liepos 18-oji–1916 m. vasario 24-oji*, p. 152.

⁴⁸ Ten pat, p. 122. Römer, M. *Dzienniki Legionowe. I. 18 VII 1915–24 II 1916*, s. 154.

skurdusiais šlėktomis“. *Todėl dar labiau negalėjau jiems atleisti gyventojams daromos skriaudos*.⁴⁹ Neigiamas lenkų legionierių veiksmų vertinimas lietuviškoje istoriografijoje yra nulemtas 1919–1920 metų karinio konflikto ir įtampų, kurias sukėlė Vilniaus praradimas. Buvusios Rusijos imperijos teritorijose pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui legionieriai buvo kaltinami brutaliu elgesiu su civiliais gyventojais, ypač žydais. Tačiau M. Romeriui lenkų kareivių prigimtis atrodė švelnesnė ir žmogiškesnė, palyginti su vokiečiais – „*pasipūtusiais ir negailestingais prūsais*“, kuriems vietiniai valstiečiai polešukai buvo tik neverti pagarbos gyvuliai. Vokiečių brutalaus elgesio su civiliais poleškais kontekste, anot M. Romerio, „*mažos mūsų legionierių išdaigos kur nors iš kokio nors valstiečių tvartuko pagrobiant kelias žąsis, viena kita gatvėje pagrobta kiaulė mane piktino ir skaudino, ypač dėl tos moralinių reikalavimų skalės, kurią aš visada kėliau ir keliu Legionams*“⁵⁰. Jam kėlė pasibjaurėjimą nuolatinis plėšikavimas, visko grobimas iš gyvenamųjų namų, matant tai nelaimingiems šeiminiškams, brutaliai ir ciniškai, kai buvo atimama daugiau, negu reikia, ta „*šlykšti ir neišvengiama karo rykštė <...> nenugalima karo būtinybė, laukinė jos teisė, kilusi iš būtinybės, bet logiška, kaip gaivalas, kaip žudantis perkūnas per audrą*“⁵¹.

Tačiau stengdamasis išlikti objektyvus ir lygindamas rusų ir vokiečių karių elgesį su civiliais, M. Romeris kaip teisininkas rėmėsi patikima informacija arba vaizdais, kuriuos matė savo akimis. „*Žinios apie Maskvos kareivių elgesį per pernykštę invaziją Galicijoje irgi nėra visiškai patikimos. Ten buvo sunkių prievartavimo atvejų, masinių plėšikavimų, kartais netgi virstančių orgijomis, kurių aukomis dažniausiai būdavo žydai. Bet apskritai, kas girdima ir skaitoma apie plėšikavimus ir niokojimus Galicijoje, tai palyginti su tuo dabar Voluinėje per karą vykstančiu niokojimu, nebuvo jie nei didesni, nei labiau laukiniai, net galbūt tam tikrais atžvilgiais švelnesni, bent jau valstiečių ūkių turtui, gyvajam inventoriui, pirkioms, namų apyvokos daiktams ir žemės ūkio derliui*“.⁵²

⁴⁹ Ten pat, p. 261.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat, p. 263. M. Romeris, akcentuodamas Vokietijos kariuomenės ir vokiečių sėkmingo puolimo svarbą Rytų fronte kaip galimybę išstumti Rusijos pajėgas iš Lenkijos ir Lietuvos, vokiečių karių elgesį su civiliais gyventojais vertino remdamasis ne geopolitiniais, o moraliniais kriterijais.

⁵² Ten pat, p. 259.

Verta dėmesio M. Romerio analizė, kad per 1914–1915 m. Rusijos invaziją į austrų Galiciją Maskvai svarbiausia buvo ne kariniai strateginiai siekliai, o politiniai tikslai: „<...> maskoliai Galiciją naikino politiškai, ardė visą jos organizaciją, stengėsi ją istoriškai pakeisti, perdirbti visą istorinę jos struktūrą, kad iš jos padarytų „grynai rusišką“ kraštą; tas rusifikacijos greitumas ir skubumas, ta politinė prievarta okupuotoje šalyje – buvo didžiausias Maskvos invazijos Galicijoje pavojus, svarbiausias jos barbariško ir tipiškai azijatiško kultūros naikinimo veiksmas“⁵³. Palyginimas su Rusijos karo tikslais Ukrainoje peršasi savaime.

Dienoraščiuose apibendrinami specifiniai kare dalyvaujančių tautų bruožai ir subjektyviai pateikiamos jų charakterio savybės. M. Romeris pastebėjo puikų vokiečių kariuomenės pasirengimą ir aprūpinimą, dėl kurio lenkų legionai atrodė lyg menkų vargšų junginiai. Vokiečiai turėjo turtinąs gurguoles, puikias dirbtuves, gausų aprūpinimą maistu, gerai prižiūrėtus arklius ir puikią karinę organizaciją. Nors į užimtus kraštus jie žiūrėjo kaip į karo trofėjų (o tokia vokiečių politika buvo ir kaizerio kariuomenės okupuotoje Lietuvoje), niekino ir brutaliai apiplėšinėjo vietos gyventojus, kovėsi, anot M. Romerio, jie ypač gerai – kaip jokios kitos tautos atstovai.

M. Romeris dienoraštyje išskyrė Austrijos-Vengrijos kariuomenėje kovojusių vengrų savybes – tiek jų narsą, tiek polinkį plėšikauti. „Vengrai, kurių kitaip negu čekai nematyti užnugaryje, – ypatinga tauta. Tauta, ryškiai išsiskirianti iš kitų savitais bruožais, turintys laukinius instinktus, pirmųkščių kovotojų instinktus. Yra narsūs ir pasiutę: priešą ne tik nugali ginklu, bet ir širdyje nekenčia. Todėl yra jam žiaurūs, negailestingi. Vargas Rusijos belaisviams, ypač kazokams, patekusiems į vengrų rankas; belaisvius ne tik su malonumu nužudo, bet pasitaikius progai ir nukankina. Elgiasi taip pat kaip ir kazokai.“⁵⁴

Neigiamas apibendrinantis M. Romerio požiūris yra susijęs su Austrijos kariuomenės, kurioje kiekvienas Austrijos kapralas, paženklintas dviem žvaigždutėmis, yra „neišsilavinęs ir neišauklėtas chamas“; vertinimu, o čekai, anot jo, pagarsėję „bailumu, polinkiu pasiduoti ir polinkiu į Rusiją“⁵⁵. Kapralai čekai blogai elgėsi su lenkų legionieriais. Jie „brutalūs, storaodžiai, kurie užnugaryje prieš kareivius vaidina didelius ponus, rėkia,

---

⁵³ Ten pat, p. 260.

⁵⁴ Ten pat, p. 225.

⁵⁵ Ten pat, p. 226.

*bara, įsakinėja. Užnugaryje, po velniais, visur pilna tų čekų, kurie fronte yra niekšiškesni kareiviai, kurie moka tik pasiduoti, geriausiu atveju pabėgti, yra linkę išduoti, piktybiškai nori prieš pergales, širdyje bailūs ir demoralizuojantys aplinką. Todėl Austrija dabar jų beveik nesiunčia į frontą, o jeigu siunčia, tai sumaišo juos su kitų tautybių kareiviais, o komendantais būtinai paskiria ne čekus*⁵⁶.

Austrų kariuomenės kareiviai, anot M. Romerio, sudarantys įvairių tautybių mozaiką, nelaiko Austrijos savo nuosavybe ir nesijaučia valstybės šeimininkais, o ir, palyginti su vengrais ar vokiečiais, yra prasti kareiviai, nors žmogiškesni ir turintys daugiau bendruomeniškumo jausmo.

Kare kaip kare. Tačiau šis karas Rytų Europos tautoms ne tik lėmė didžiules aukas ir materialinius nuostolius, bet ir suteikė galimybę išsivaduoti iš imperinių gnaužtų. 1922 m. rugpjūčio 2 d. dienoraštyje M. Romeris įrašė, jog nors tiesioginiai karo, kuris baigėsi prieš trejus metus, padariniai yra stipriai jaučiami Lietuvoje ir nors „*karas kaltas dėl visų mūsų nelaimių, bet kartu jam esame dėkingi už jaunų mūsų valstybių gyvavimą, už išsivadavimo ugnelę ir tai, kad galime kurti visi drauge ir savarankiškai, kad esame laisvi*“⁵⁷. Pirmąjį pasaulinį karą M. Romeris dažnai pateikdavo kaip *causa principalis*, suteikusį galimybę Lietuvai išsivaduoti, kartu pabrėždamas pačios lietuvių tautos politinę brandą: „*Visiems aišku: jeigu Vokietija nebūtų palaužusi Rusijos ir jeigu Rusija būtų Vakarų laimėtojų bendrininkė, tai jokia Versalio sutartis nebūtų atplėšusi nuo Rusijos teritorijos Baltijos respublikų ir nebūtų susikūrusios trys šalys: Lietuva, Latvija ir Estija. Na, ir su šia pataisa požiūris nėra visiškai teisingas. Karo rezultatai sudarė sąlygas minėtąsias šalis paskelbti valstybėmis, tačiau pats valstybingumas negalėtų egzistuoti, jeigu tauta nebūtų jam subrendusi. O šalies branda prasidėjo su tautinio atgimimo procesu. Be jo nebūtų nieko ir Lietuva liktų vien istorine sąvoka, net esant palankiausioms sąlygoms nevirstų valstybe, kaip kad valstybe negali virsti, tarkime, Lomžos kraštas.*“⁵⁸

⁵⁶ Ten pat, p. 210–211.

⁵⁷ Römeris, M. *Dienoraštis. 1922 m. birželio 16-oji–1923 m. balandžio 10-oji*. Vilnius, 2016, p. 74–75.

⁵⁸ Römeris, M. *Dienoraštis. 1923 m. balandžio 11-oji–1924 m. kovo 21-oji*. Vilnius, 2019, p. 56–57.

IŠVADOS

Mykolo Romerio Pirmojo pasaulinio karo meto dienoraščiai, kuriuose atsiskleidžia tiek įvykių Galicijos fronte vertinimas, tiek bendri geopolitiniai autoriaus samprotavimai, – vertingas šaltinis karo istorikams ir karinių konfliktų tyrėjams.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui M. Romeris buvo vienas ne daugelio lenkų intelektualų, Vilniuje išitraukusių į antirusišką pogrindį ir vienareikšmiškai pritarusių J. Pilsudskio kuriamų lenkų legionų idėjai. 1914 m. pabaigoje jis subrandino idėją vykti į Galiciją ir stoti į lenkų legionus, kad kovotų dėl Lenkijos ir kartu Lietuvos laisvės. Galicijos fronte M. Romeris išbuvo nuo 1915 m. vasaros vidurio iki 1915 m. spalio pabaigos. Tarnybos laikotarpio dienoraščiuose atsispindi kasdienės patirtys, lenkų legionų ir kariaujančių kariuomenių veiksmų vertinimas, pateikiama politinių įvykių analizė.

Pirmojo pasaulinio karo metais M. Romeris stengėsi daryti įtaką Lenkijos atstovų nuostatoms lietuvių politinių aspiracijų atžvilgiu, keldamas iniciatyvas, idėjas ir planus Lietuvoje burti legionus. Nors šie planai dėl pasikeitusių politinių aplinkybių nesulaukė lenkų karinės vadovybės pritarimo ir M. Romerio idėjos dėl lietuviškų junginių kuopos pavidalu kūrimo nebuvo įgyvendintos, jos yra vertos dėmesio kaip pirmieji projektai, siūlantys galimybes įtraukti Lietuvą į bendrą kovą prieš Rusiją, siekiant abiejų tautų laisvės.

M. Romerio požiūrį į Rusiją formavo ilgametė tradicija, kai Lenkijos ir Lietuvos bajoriškose giminėse ir šeimose ši valstybė buvo laikoma jėga, kurios imperinis diskursas išsikerojęs visame politiniame ir intelektualiniame gyvenime, tad M. Romerio požiūris Rusijos klausimu ir Rytų Europos tautų geopolitinės bei civilizacinės orientacijos analizė turi vertę ir dabartinais laikais. M. Romerio dienoraščiuose atsispindi tokia Rusija, kuri asocijuojasi su despotizmu, tautų rusifikacija, politine prievarta ir „*azijietiškais kultūros naikinimo veiksmais*“.

M. Romeris, aprašydamas kasdienius fronto vaizdus, fiksavo karo brutalumą ir įvairių kariuomenių vykdomus civilių gyventojų plėšimus, idealizavo lenkų legionierių moralines savybes, lygindamas jas su vokiečių veiksmais, perteikė specifinius į karą įtrauktų tautų (austrių, čekų, vengrų, žydų) ir subgrupių (kazokų, valstiečių polešukų) bruožus ir apibendrino jų charakterio savybes.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Publikuoti šaltiniai

Ansky, S. *The Enemy at his pleasure: a journey through the Jewish Pale of Settlement during World War I*. New York, 2002, 327 p.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji*. Vilnius, 2007, 486 p.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis. 1915 m. liepos 18-oji–1916 m. vasario 24-oji*. Vilnius, 2009, 422 p.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis. 1919 m. birželio 21-oji–1920 m. kovo 15-oji*. Vilnius, 2009, 349 p.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis. 1922 m. birželio 16-oji–1923 m. balandžio 10-oji*. Vilnius, 2016, 335 p.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis. 1923 m. balandžio 11-oji–1924 m. kovo 21-oji*. Vilnius, 2019, 507 p.

Römer, Michał. *Dzienniki Legionowe. I. 18 VII 1915–24 II 1916*. Kraków, 2008, 502 s.

Petkevičaitė, Gabrielė. *Karo metų dienoraštis*. Kaunas, I dalis, 1925, 244 p.

Petkevičaitė, Gabrielė. *Karo metų dienoraštis. 1915–1916 metų okupacija*. Kaunas, II dalis, 1931, 382 p.

Literatūra

Czesława Miłosza *autoportret przekorny (Rozmowy przeprowadził Aleksander Fiut)*. Kraków, 1994, 429 s.

Czerep, Stanisław. *II brygada Legionów Polskich*. Warszawa, 1991, 302 s.

Deviatnikovaitė, Ieva. *Lietuvos teisininkas Mykolas Römeris*. Vilnius, 2025, 942 p.

Garlicki, Andrzej. *Józef Piłsudski 1867–1935*. Warszawa, 1989, 721 s.

Deviatnik Andrzej. *Józef Piłsudski 1867–1935*. Warszawa, 1989, 721 s.

Jokubauskas, Vytautas. The Army never created. Lithuanian National units in Russia and their Veterans organization in Lithuania in the Interwar period. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. 2017, t. XXXIV, p. 101–122.

Laurinavičius, Česlovas. Mykolas Römeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*. Vilnius, 1996, t. 13, p. 114–121.

Lesčius, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*. Vilnius, 1998, 619 p.

Mykolo Römerio autobiografija. *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*. Vilnius, 1997, p. 180–227.

Miknys, Rimantas. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. *Mykolas Römeris. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 13, p. 88–113.

Miknys, Rimantas. Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas. Mykolas Römeris. *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji*. Vilnius, 2007, p. XXXI–XLII.

Miknys, Rimantas. Įvadas. Kaip ir kiek Mykolas Römeris „tapo“ ar „tebetampa“ lietuviu? In: Mykolas Römeris. *Dienoraštis. 1923 m. balandžio 11-oji–1924 m. kovo 21-oji*. Vilnius, 2019, p. VII–XXIII.

Sawicki, Jan. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1999, t. 15, 191 p.

Solak, Zbigniew. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*. Vilnius, 2008, 400 p.

Vareikis, Vygantas. Bandymas apčiuopti šaknis: ideologinės Šaulių sąjungos ištakos. In: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. 2014, t. XXVIII, p. 19–40.

Wrzosek, Mieczyslaw. *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej: 1914–1918*. 1990, 550 s.

Įteikta 2025 m. lapkričio 10 d.

MICHAŁ RÖMMER IN WORLD WAR I: EXPERIENCE AND ATTITUDE TOWARDS THE ACTORS OF THE WAR

Prof. Dr. Vygantas VAREIKIS,

Institute of Baltic Region History and Archaeology at Klaipėda University

Polish – Lithuanian lawyer and public figure Michał Pius Römmer (1880-1945) made a significant contribution to Lithuanian culture. His personal experiences during World War I, his assessment of everyday events and participants on the Galician front, his view of historical realities and the geopolitical orientation of Eastern European nations between East and West in a broad sense, and the Russian question have not been widely researched. The article aims to examine Michał Römmer experience on the front lines during World War I, his views on everyday life during the war and his descriptions of the participants (actors) in the war, as reflected in his diaries, as well as his ideas for creating Lithuanian units in the Polish Legions, and his assessment of Russia, which remains relevant today. The research was conducted using text (diary) analysis and biographical data analysis methods. When World War I broke out, Römmer was one of the few Polish intellectuals in Vilnius who joined the anti-Russian underground movement and unequivocally supported Piłsudski 's idea of creating Polish legions. At the end of 1914, he came up with the idea of going to Galicia and joining the Polish Legions to fight for the freedom of Poland and Lithuania on the Galician front. Römmer stayed there from mid-summer 1915 until the end of October 1915. In Römmer diaries, we find thoughts about the strengthening of Lithuanian national consciousness during the Great War and the desire to form an independent political program, which could be implemented after the war by creating independent armed forces. During the war, Römmer tried to influence the attitudes of Polish representatives towards Lithuanian political aspirations by proposing initiatives, ideas, and plans to form legions in Lithuania. Although such plans did not interest the Polish military leadership and the ideas of Römmer on the creation of Lithuanian units were not implemented, they are noteworthy as the first reflections on the possibility of involving the inhabitants of Lithuania in

the common struggle for the freedom of both nations.

Michał Römmer views on Russia as well as the geopolitical and civilizational orientation of the nations of Eastern Europe are still relevant today. Römmer's diaries reflect a negative assessment of the Russian state, its government, and its policies. For him, Russia was associated with despotism, Russification, political coercion and the oppression of nations.

In his war diaries, Römmer described everyday scenes, recording the brutality of war and the looting of civilians by various armies and idealized the moral qualities of Polish legionnaires, comparing them to the brutal actions of the German soldiers, and conveyed the specific characteristics of the nations involved in the war (Austrians, Czechs, Hungarians) as well as subgroups (Cossacks, Poleshuks).